The Clean Paper

WHAT THE PAPER SAYS · WHAT IT DOESN'T · WHY IT MATTERS

Kiçik uşaqlar əvvəlcə sadəcə eqoist deyil: onların tez seçimləri yavaş seçimlərindən daha prososial idi

3–10 yaşlı, italyanca danışan 537 uşaq üzərində aparılan tədqiqatda uşaqlardan vaxt təzyiqi altında və ya gecikmədən sonra sosial seçimlər etmələri istəndi. Ən kiçik uşaqların sürətli cavabları yavaş cavablarından daha əməkdaşlıqçı, dürüst və aşağı təklifləri qəbul etməyə meylli idi. Uşaqlar böyüdükcə bu intuitiv prososiallıq yox olmadı — əvəzində düşünülmüş prososiallıq yüksələrək ona çatdı. Diqqətli oxunuş: bu, uşaqların hər yerdə təbii olaraq yaxşı olduğunun sübutu deyil. Şimali İtaliyadan bir nümunədə və laboratoriya oyunlarında erkən prososial impulsların sabit qala, reflektiv prososial mühakimənin isə zamanla onlara çata bildiyinə dair sübutdur.

Written by Cinzia Vaglio · Cross-checked by Lucio Vaglio · Edited by Michele Renda · Figures by Nova Vela · AI-assisted, human-reviewed

Paper: *Stable intuition and the rise of deliberative prosociality in childhood*, Francesco Margoni, Francesco Nava, Chiara Sotis, Matthew R. Levy, Valerio Capraro and Elena Nava, Nature Human Behaviour (2026) · DOI: 10.1038/s41562-026-02487-4

Yaxşı olmağın yavaş yolu

Üç yaşlı uşağı paylaşmaq, əməkdaşlıq etmək və ya həqiqəti demək barədə tez qərar verməyə məcbur etsəniz, nə baş verəcəyini gözləyərsiniz?

Asan hekayə belədir: impuls eqoistdir, düşünmək isə əxlaqlıdır. Uşaq konfetə uzanır; daha böyük və düşüncəli uşaq özünü saxlamağı öyrənir. Bu məqalə həmin hekayəni mürəkkəbləşdirir. İtalyanca danışan uşaqlardan ibarət böyük nümunədə ən kiçik uşaqlar tez cavab verəndə gözləməli olduqları haldan daha prososial idilər. Böyük uşaqlar intuitiv şəraitdə daha az prososial olmadılar. Dəyişən yavaş tərəf idi: düşünülmüş prososiallıq yaş artdıqca yüksəldi və sonda tez qərarların səviyyəsinə çatdı.

Nəticənin vacib forması budur. Bu, “uşaqlar yaxşı doğulur” demək deyil. “Düşünmək uşaqları eqoist edir” də demək deyil. Bu, inkişaf haqqında iddiadır: erkən prososial reaksiyalar sürətli seçimlərdə göründü və təxminən sabit qaldı, gecikmə altında verilən prososial qərarlar isə uşaqlıq boyunca gücləndi.

Müəlliflər nə etdilər

Komanda İtaliyanın Milan şəhərində **3–10 yaşlı 537 uşağı** sınaqdan keçirdi. Hər uşaq təsadüfi olaraq iki qərar rejimindən birinə təyin edildi:

- **Vaxt təzyiqi:** 10 saniyə ərzində cavab vermək.
- **Vaxt gecikməsi:** cavab verməzdən əvvəl ən azı 10 saniyə gözləmək.

Sonra hər uşaq konfetlər, uydurma tərəfdaşlar və sadə əxlaqi ssenarilər üzərində qurulmuş, uşaqlara uyğun sosial qərar tapşırıqları yerinə yetirdi. Ümumilikdə hər uşaq **19 qərar** verdi.

Tapşırıqlar sosial davranışın bir neçə növünü əhatə edirdi:

- **İctimai Nemətlər Oyunu (Public Goods Game):** uşaqlar ümumi fonda neçə konfet qoyacaqlarına qərar verirdi; fond ikiqat artırılır və bölüşdürülürdü.
- **Diktator Oyunu (Dictator Game):** başqa uşağa neçə konfet verəcəklərinə qərar verirdilər.
- **Ultimatum Oyunu (Ultimatum Game):** konfetləri qeyri-bərabər bölən təklifləri qəbul və ya rədd edirdilər.
- **Aldatma Oyunu (Deception Game):** yalan danışmaq uşağa daha çox, tərəfdaşa isə daha az konfet qazandırırdı.
- Uşaqlara uyğun iki **əxlaqi dilemma:** beş nəfəri xilas etmək üçün bir uşağa zərər verməyin mümkün olub-olmadığı barədə seçim.

Müəlliflər bunlara bir-birindən ayrı beş oyun kimi baxmadılar. Seçimlərin daha geniş xüsusiyyətlərdə qruplaşıb-qruplaşmadığını görmək üçün faktor analizindən istifadə etdilər. Üç faktor ortaya çıxdı:

- **Prososiallıq:** birdəfəlik qarşılıqlı münasibətlərdə əməkdaşlıq, paylaşmaq, dürüstlük və digər oyunçunun qazancına zərər verməməyə meyl.
- **Sosial optimizm:** digər uşaqların əməkdaşlıq edəcəyinə inam.
- **Razılaşma meyli (Acquiescence):** hətta ədalətsiz olsa belə, təklifləri ümumən qəbul etməyə meyl.

Bu vacibdir, çünki əsas nəticə yalnız bir konfet-paylaşma tapşırığı haqqında deyil. Bir neçə qərarda görünən ümumi nümunə haqqındadır.

> **Burada "intuisiya" və "düşünülmüş qərar" nə deməkdir**
>
> Bu məqalədə "intuisiya" mistik daxili əxlaqi duyğu demək deyil. Vaxt təzyiqi altında verilən seçimdir: uşaq 10 saniyə ərzində cavab verməli idi.
> "Düşünülmüş qərar" isə əks eksperimental çərçivədir: uşaq cavab verməzdən əvvəl ən azı 10 saniyə gözləməli idi.
> Belə manipulyasiya ikili-proses tədqiqatlarında geniş istifadə olunur, amma yenə də dolayı göstəricidir. Tez cavab saf instinkt deyil, gecikdirilmiş cavab da saf ağıl deyil. Buna görə məqalənin iddiası daha dar və təmizdir: bu vaxt-təzyiqi və vaxt-gecikməsi şəraitlərində prososial davranış fərqli inkişaf yolları göstərdi.

Nə tapdılar

Əsas nəticə sürətli və yavaş prososial seçimlərin inkişafında yolların kəsişməsidir.

3 yaşda sürətli şəraitdə olan uşaqlar Prososiallıq faktorunda yavaş şəraitdə olan uşaqlardan daha yüksək nəticə göstərdilər. Bildirilən effekt **beta** = **0.66**, **95% etibar intervalı isə 0.35-dən 0.97-yə qədər** idi (bələdçi). Sadə dillə: ən kiçik uşaqlarda tez seçim şəraiti daha çox prososial davranışla əlaqəli idi.

Bu sürətli prososiallığın yaş artdıqca **artdığına və ya azaldığına dair aydın sübut yox idi**. Müəlliflər intuitiv Prososiallıq üçün güclü yaş trendi tapmadılar.

Yavaş şərait fərqli idi. **Düşünülmüş Prososiallıq yaşla artdı** (**beta** = **0.09**, 95% CI 0.04–0.13). Uşaqlar böyüdükcə sürətli və yavaş seçimlər arasındakı fərq azaldı. **9–10 yaşda** məqalə qərar rejimləri arasında statistik əhəmiyyətli fərq tapmadı.

Digər iki faktor fərqli davranırdı:

- **Sosial optimizmin** yaşa və ya qərar rejiminə görə dəyişdiyinə dair sübut yox idi.
- **Razılaşma meyli** yaşla azaldı, xüsusən gecikmə şəraitində: daha böyük uşaqlar başqalarının təkliflərini ümumi şəkildə qəbul etməyə daha az meylli idi.

Ayrı-ayrı tapşırıqların nəticələri mənzərəni daha detallı edir. Sürətli şərait ən kiçik uşaqlarda İctimai Nemətlər Oyununda daha çox əməkdaşlıq və Aldatma Oyununda daha çox dürüstlüklə

əlaqəli idi. Diktator Oyununda isə gənc uşaqları aydın şəkildə daha altruist etmədi. Deməli, məqalə “intuisiya bütün prososial davranışları gücləndirir” demir. Bir neçə tapşırıqdan qurulan geniş prososial faktorun uşaqlığın erkən dövründə vaxt təzyiqi altında daha yüksək olduğunu, düşünülmüş prososiallığın isə yaşla yüksəldiyini deyir.

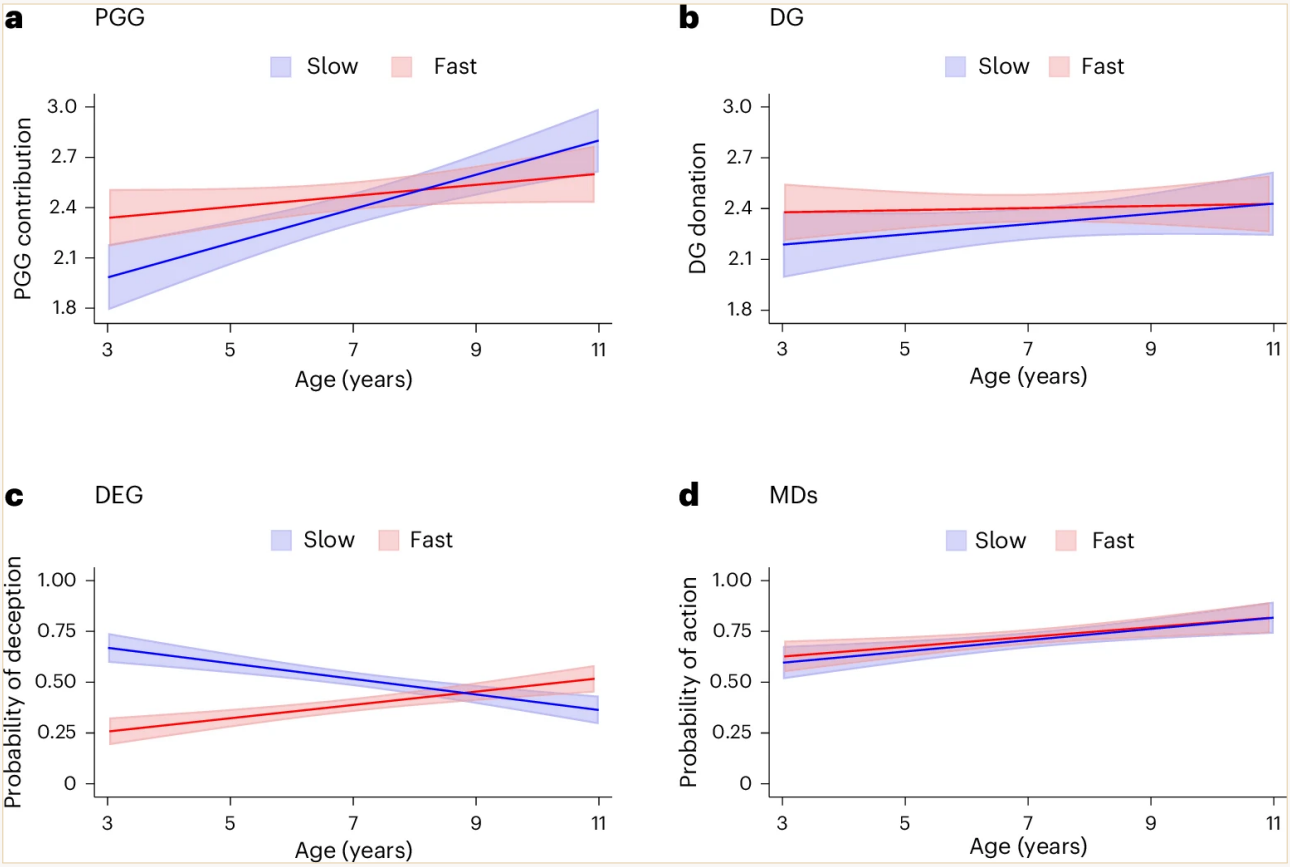

Məqalənin 3-cü şəkli nəticəni ayrı-ayrı tapşırıqlar üzrə göstərir. PGG Public Goods Game-dir — uşaqların ortaq fonda konfet verdiyi əməkdaşlıq tapşırığı. DG Dictator Game-dir — paylaşma tapşırığı. DEG Deception Game-dir — dürüstlüyün uşağa daha çox qazanc verən seçimlə rəqabət apardığı tapşırıq. MDs Moral Dilemmas-dır — uşaq beş nəfəri xilas etmək üçün bir nəfərə zərər verməyin mümkün olub-olmadığını seçir. Hər panel qərar rejiminə nəzarət etdikdən sonra davranışın yaşla necə dəyişdiyini göstərir. Xətlər adi ən kiçik kvadratlar üsulu ilə proqnozlaşdırılmış qiymətlərdir; kölgəli sahələr iştirakçı üzrə klasterləşdirilmiş 95% etibar intervallarıdır. Ümumi oxucu üçün əsas məqam detaldır: geniş Prososiallıq nəticəsi bir neçə oyundan qurulub və ayrı tapşırıqların əyriləri tam eyni deyil.

Margoni et al. / Nature Human Behaviour CC BY 4.0

Nəticə şüar deyil

İki cəlbedici şüar var və hər ikisi həddindən artıq sadədir.

Birincisi: **uşaqlar təbii olaraq yaxşıdır**. Məqalə bunu sübut etmir. Nümunə Şimali İtaliyada orta gəlirli əhaliyə xidmət göstərən məktəb və uşaq bağçalarından cəlb edilmiş, italyanca danışan uşaqlardan ibarət idi. Müəlliflər geniş mədəni ümumiləşdirmələrdən açıq şəkildə

çəkindirirlər.

İkincisi: **düşünmək insanları eqoist edir**. Məqalə bunu da göstərmir. Daha böyük uşaqlarda yavaş prososial seçimlər gücləndi. İnkişaf hekayəsi məsumluğun itirilməsi deyil. Daha çox ötürülməyə bənzəyir: tez seçimlərdə erkən görünən davranış getdikcə reflektiv qərarvermədə də əlçatan olur.

Əsas fərq budur. Tədqiqat uşaqların yaxşı və ya pis olduğunu soruşmur. Uşaqlar böyüdükcə fərqli seçim rejimlərinin — sürətli və yavaş — prososial davranışla necə əlaqələndiyini soruşur.

Sübut nə qədər güclüdür?

Əsas nümunə üçün kifayət qədər güclüdür. Bu tip inkişaf eksperimentinə görə nümunə böyükdür: **3–10 yaş arasında 537 uşaq**. Dizaynda uşaqlar təsadüfi olaraq sürətli və yavaş şəraitlərə bölünüb. Müəlliflər yalnız bir oyuna güvənməyib, bir neçə sosial tapşırığı birləşdirib və nəticənin bir sıra möhkəmlik yoxlamalarından keçib-keçmədiyini yoxlayıblar.

Məqalə vacib olan daha az həyəcanlı yoxlamaları da bildirir. Yaş davamlı dəyişən kimi deyil, yaş qrupları ilə təhlil ediləndə; ən kiçik uşaqlar çıxarılanda; anlama yoxlamasından keçməyən uşaqlar daxil ediləndə; sürətli şəraitin qaydasına əməl etməyən uşaqlar çıxarılanda; faktor strukturu kiçik və böyük uşaqlar üçün ayrıca hesablananda da nəticələr qaldı.

Amma məhdudiyyətlər realdır.

Birincisi, **neytral şərait yox idi**. Uşaqlar ya tez cavab verməyə sövq edilirdi, ya da gözləmələri tələb olunurdu. Buna görə məqalə sürətli və gecikdirilmiş seçimləri bir-biri ilə müqayisə edir; onlardan heç birini məhdudiyyətsiz başlanğıc vəziyyəti ilə müqayisə etmir.

İkincisi, tərəfdaşlar uydurma idi, baxmayaraq ki, uşaqlara onların real olduğuna inanmaq üçün əsas verilmişdi. Bu, nəzarətli laboratoriya oyunları üçün normaldır, amma uşaqların real sosial şəraitdə sinif yoldaşları ilə danışıqlarını müşahidə etməklə eyni deyil.

Üçüncüsü, tədqiqat **öncədən qeydiyyatdan keçirilməmişdi**. Məlumat və materiallar OSF vasitəsilə əlçatandır, amma hazırkı tədqiqat analiz planını əvvəlcədən “kilidləməmişdi”.

Dördüncüsü, nümunə mədəni baxımdan dardır. Şimali İtaliya ümumən “uşaqlıq” demək deyil. Prososial inkişaf sosial normalara, məktəbə, ailə mühitinə və iqtisadi kontekstə görə dəyişə bilər.

Buna görə təhlükəsiz etibar səviyyəsi belədir: bu nümunənin, bu tapşırıqlar və vaxt şəraitlərində bildirilən inkişaf nümunəsini göstərdiyinə yüksək etibar. Eyni əyrinin başqa mədəniyyətlərdə, tapşırıqlarda və real qarşılıqlı münasibətlərdə dəyişmədən təkrarlanacağına daha aşağı etibar.

Niyə vacibdir

Böyüklərin əxlaq haqqında mübahisələri çox vaxt sadə modeli gizlicə qəbul edir: impuls heyvani hissədir, düşünmək isə mədəni hissə. İnkişaf psixologiyası bu modeli qorumağı çətinləşdirir.

Bu tədqiqatda ən kiçik uşaqların sürətli seçimləri ağlın düzəltməli olduğu eqoist başlanğıc nöqtəsi deyildi. Sürətli prososiallıq artıq mövcud idi. İnkişafla dəyişən o idi ki, yavaş və reflektiv seçimlər yaşla daha prososial oldu.

Bunun faydalı nəticəsi var. Əxlaqi inkişaf yalnız pis impulsların boğulması olmaya bilər. Bu, həm də uşaqların erkən əməkdaşlıq, dürüstlük və başqalarını nəzərə alan reaksiyaları daha yavaş, daha düşünülmüş mühakiməyə daşımağı öyrəndiyi proses ola bilər.

Bu, “uşaqlar safdır” fikrindən daha sakit və daha yaxşı hekayədir. Deyir ki, prososiallıq uşaqların tez etdiyi bir davranış kimi başlaya və zamanla onların düşünərək də edə bildiyi davranışa çevrilə bilər.

Təmiz xülasə

Tədqiqatçılar 3–10 yaşlı, italyanca danışan 537 uşağı əməkdaşlıq, paylaşma, dürüstlük, ədalətsiz təkliflərin qəbulu və əxlaqi dilemmaları əhatə edən sosial qərar tapşırıqlarında sınaqdan keçirdilər. Uşaqlar təsadüfi olaraq ya 10 saniyə ərzində tez cavab verməyə, ya da cavabdan əvvəl ən azı 10 saniyə gözləməyə təyin edildi. Faktor analizi üç geniş nümunə tapdı: Prososiallıq, Sosial optimizm və Razılaşma meyli. Əsas nəticə inkişafla bağlı idi: ən kiçik uşaqlarda sürətli seçimlər gecikdirilmiş seçimlərdən daha prososial idi; sürətli prososiallıq yaşla nisbətən sabit qaldı; düşünülmüş prososiallıq isə yaşla artaraq təxminən 9–10 yaşda fərqi bağladı. Tədqiqat uşaqların hər yerdə və anadangəlmə yaxşı olduğunu sübut etmir. Şimali İtaliyadan bir nümunədə və konkret laboratoriya şəraitində erkən prososial impulsların sabit qala bildiyini, reflektiv prososial qərarvermənin isə uşaqlıq boyunca gücləndiyini göstərir.

No-BS yoxlaması

Məqalə nəyi göstərir: İtalyanca danışan 537 uşaqdan ibarət nümunədə vaxt təzyiqi ən kiçik uşaqlarda daha yüksək Prososiallıqla əlaqəli idi; düşünülmüş Prososiallıq isə yaşla artaraq uşaqlığın sonlarında ona çatdı.

Mümkündür, amma sübut olunmayıb: Erkən prososial intuisiyaların uşaqların sonradan refleksiya vasitəsilə ifadə etməyi öyrəndiyi təməli yaratması. Nümunə bu şərhlə uyğundur, amma dizayn anadangəlmə meyllərlə erkən sosial öyrənməni təmiz şəkildə ayıra bilmir.

Nəyi göstərmir: Bütün uşaqların təbii olaraq yaxşı olduğunu; düşünməyin uşaqları eqoist etdiyini; eyni inkişaf əyrisinin bütün mədəniyyətlərdə olduğunu; yaxud prososial davranışın hər növünün eyni yolu izlədiyini.

Əsas məhdudiyyətlər: Vaxt baxımından neytral şəraitin olmaması; uydurma tərəfdaşlar; Şimali İtaliya məktəb nümunəsi; öncədən qeydiyyatın olmaması; real sosial həyatı sadələşdirən laboratoriya oyunları.

Ümumi oxucu nə qədər əmin ola bilər? Bu tədqiqat daxilində bildirilən nümunəyə kifayət qədər yüksək. Daha geniş inkişaf şərhinə orta. İnsan təbiəti haqqında geniş iddialara aşağı.

Mənbələr

Margoni et al., Stable intuition and the rise of deliberative prosociality in childhood, Nature Human Behaviour (2026)
https://doi.org/10.1038/s41562-026-02487-4

Open Science Framework repository for study data and materials
https://osf.io/xpsqe/overview